ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM LXIII

series ***HISTORIA & PATRIMONIUM***

Fondator
ION BERCIU

Editor
GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial:
Acad. MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
ADRIAN CIOROIANU - Universitatea București
MONOK ISTVÁN - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest
IOAN OPRIȘ - Universitatea „Valahia", Târgoviște
ION CÂRJA - Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca
COSMIN BUDEANCĂ - Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, București

Colegiul de redacție:

TUDOR ROȘU - redactor șef
IOANA URSU - secretar de redacție
ADINA BOGDAN - membru
DIANA CIUGUDEAN - membru
MARIUS CRISTEA - membru
SIDONIA OLEA - membru
DRAGOȘ URSU - membru

Adresa de corespondență:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
510010 ALBA IULIA
Str. Mihai Viteazul, 12-14
Tel. 0258/813300

Mailing address:
MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII
RO – 510010 ALBA IULIA
12-14, Mihai Viteazul St.
Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com, www.mnuai.ro

Autorii își asumă întreaga răspundere pentru conținutul studiilor. Materialele nepublicate nu se restituie autorilor.

© 2026 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA
ISSN – 1013-428X
ISSN – 2247 – 871X
ISSN-L – 2247 – 871X

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

A C T A M V S E I A P V L E N S I S

APVLVM

LXIII

series ***HISTORIA & PATRIMONIUM***

ALBA IULIA

MMXXVI

Tehnoredactare: DRAGOȘ URSU, IOANA URSU
Realizare copertă și prelucrare imagini: ANCA DREGHICIU
Corectură: IOANA URSU
Traducerea rezumatelor şi verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

SUMAR
CONTENTS - SOMMAIRE - INHALT

HISTORIA RECENTIORUM AEVORUM ATQUE HODIERNA

IOAN OPRIȘ, Despre desăvârșirea demersului unionist (1914-1920) / *On Carrying Out the Unionist Movement (1914-1920)* 1

DUMITRU-CĂTĂLIN DRĂGHICI, Apărarea pasivă în România interbelică. Organizare, reglementare și funcționare în Ținutul Mureș (1938-1940) / *Passive Defence in Interwar Romania. Organization, Regulation and Operation in the Mureș Region (1938-1940)* 35

BIOGRAPHIAE

RĂZVAN MIHAI NEAGU, Filantropia ca mod de viață. Între Reghin, Sibiu, Szolnok și Turda. Date despre viața și activitatea unei personalități greco-catolice uitate: Iuliu Bardoși (1840-1915) / *Philanthropy as a Way of Life: Between Reghin, Sibiu, Szolnok, and Turda. Data About the Life and Activity of a Forgotten Greek-Catholic Personality: Iuliu Bardoși (1840-1915)* 53

GABRIEL HOZA, O inimă între două lumi. Episcopul Iuliu Hossu în corespondența cu familia / *A Heart Between Two Worlds. Bishop Iuliu Hossu in Correspondence with His Family* 99

NICOLAE TEȘCULĂ, Preoți români în satele de la Izvoarele Hârtibaciului la începutul secolului XX / *Romanian Priests in the Villages of Hârtibaciu Springs at the Beginning of the 20th Century*.....125

HISTORIA CULTURALIS

SILVIU-IULIAN SANA, Date noi despre două tipărituri din secolele XV și XVI în colecțiile Bibliotecii Județene „Gheorghe Șincai" Bihor/ *New information about two prints from the 15th and 16th centuries in the collections of the "Gheorghe Șincai" Bihor County Library*.....135

DANIELA DUMITRESCU, Conștiința națională în teatrul românesc în secolul al XIX-lea / *National Consciousness in 19th-Century Romanian Theatre*.....149

ADRIANA ȚUȚUIANU, Câteva considerații asupra portului popular din zona Munților Apuseni (Județul Alba) / *Some Considerations on the Folk Costume in the Apuseni Mountains Area (Alba County)*.....159

MUSEOLOGIA ET PATRIMONIUM

MIRCEA GLIGOR, Crucea-troiță ca simbol / *Roadside Shrines and Wayside Crosses as Symbols*……193

TUDOR ROȘU, Temnița lui Crișan / *Crișan's Confinement Site*……233

DRAGOȘ URSU, Destinul portretelor votive ale regilor Ferdinand și Maria din Catedrala Încoronării: noi contribuții documentare / *The Fate of the Votive Portraits of Kings Ferdinand and Maria in the Coronation Cathedral: New Documentary Contributions*.....245

IOANA URSU, Reorganizarea expozițională a Muzeului Unirii din anul 1968: pregătirile pentru semicentenarul Unirii / *The Reorganisation of the Exhibitions at the Museum of the Union in 1968: Preparations for the 50th Anniversary of the Great Union of 1918*.....259

RECENSIONIS

Carmen Stînea, Petru Stînea, *Istoria primei comunități românești din S.U.A. Little Romania din orașul Cleveland, Ohio (1890-2025)*, Alba Iulia – Cluj-Napoca, Editura Muzeului Național al Unirii Alba Iulia – Editura Mega, 2026 (Tudor Roșu).....279

Árpád Róbert Berekméri, Edina Gordán, *Kollégiumból a halálba! Szabó Árpád és Ágai László kollégiumi tanárok hadinaplói* / *Din colegiu la moarte! Jurnalele de război ale profesorilor Árpád Szabó și László Ágai*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2025 (Nagy József Gábor) 283

Lista autorilor */ Authors' list* ……...…… ….……287

TEMNIȚA LUI CRIȘAN

Tudor ROȘU
Muzeul Național al Unirii Alba Iulia

Crișan's Confinement Site

ABSTRACT

This paper localises the building where Crișan, the third leader of the 1784 Revolt from Transylvania, was imprisoned. In the first half of February 1785, from the time of his seizing to his suicide, he was imprisoned in the building of the Great Guard, at the centre of the bastion fortress in Alba Iulia. Existing historical sources, scarce yet relevant in this matter, speak about the areas "beneath" the Great Guard, therefore these must be rooms in the basement. Several maps of the bastion fortress, of which some were unknown until recently, contribute to the approximate localization of this building, in the area of current National Museum of Unification Alba Iulia. More than that, another recently discovered map, dated to 1850 and illustrating the basements from Alba Iulia Fortress, supports the more precise location of this building under discussion, primarily in the northern half of the courtyard of the National Museum of Unification Alba Iulia, while a corner of the missing building would have been under the building of the current museum. The article analytically examines all the existing sources that provide information on existence and configuration of the Great Guard building.

Cuvinte-cheie: Răscoala din 1784, locurile memoriei, Horea, Cloșca, închisoare, Alba Iulia, Garda Mare, hărți.
Key words: Revolt from 1784, sites of memory, Horea, Cloșca, prison, Alba Iulia, Great Guard, maps

Răscoala din 1784, cu tot cu deznodământul ei din 1785, a generat puține locuri ale memoriei, identificate și durabil puse în valoare de urmași, referindu-ne aici la entități precum atribuita casă din Dealul Fericetului a lui Horea (dispărută oricum în urmă cu vreo 80 de ani)[1], la gorunul de la Țebea cel încărcat de simboluri și mitologii[2], la „îndătinatul loc de perzare"[3], adică al execuției lui Horea și Cloșca, identificat anevoios și niciodată pus cu adevărat în valoare, și la alte elemente din acest spectru. Un numitor comun al acestora este că procesul memorializării a avut loc târziu și s-a fundamentat pe un melanj între sursa istorică – mai mereu lăsând senzația neplăcută de insuficiență a informației –, tradiția populară – cel puțin îndoielnică în informația cu care vine – și anumite imperative de natură ideologică[4]. În articolul de față, însă, ne propunem să oferim suficient

[1] Josan 2001, p. 190; Dudaș 1984, p. 265.
[2] Dudaș 1984, p. 261-262.
[3] Formulă preluată din prima publicare a textului sentinței în limba română: „Sentința de moarte", în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 45, 19 decembrie 1862, p. 352. Altfel, asupra identificării exacte a acestui *ad solitum suplicii locum* în „Galgen Berg", La Furci sau Cornul Podeiului, vezi Anghel 2005, p. 21-23.
[4] Roșu 2025, p. 82-85.

de multe argumente, exclusiv istorice, pentru identificarea fără prea multe dubii a locului din Cetatea Alba Iulia în care a fost întemnițat Crișan, cu perspectiva punerii în valoare a acestui loc într-un viitor nu prea îndepărtat.

După prinderea lui Horea, Cloșca și Crișan, liderii Răscoalei din toamna lui 1784, și aducerea lor în Cetatea Alba Iulia la începutul anului 1785, marea majoritate a surselor istorice produse după acest moment și păstrate până în prezent vorbesc despre ancheta Comisiei regale conduse de contele Anton Jankovich, interogatoriul la care au fost supuși Horea și Cloșca, mai apoi și Crișan, arestările altor răsculați, măsurile luate de guvernatorul Samuel von Brukenthal ori demersurile întreprinse de alte autorități sau sunt în relație cu imaginea liderilor și descrierea episoadelor răscoalei. Astfel, informații privitoare la locul de detenție apar mai degrabă incidental, nefăcând obiectul unui interes explicit pentru diferitele documente, articole de presă și studii apărute imediat după 1785.

Istoriografia românească a lămurit, totuși, această chestiune, încă de la primele lucrări de anvergură dedicate Răscoalei din 1784, însă doar în ceea ce privește locul întemnițării lui Horea și Cloșca. Valorificând surse la care ne vom referi și în articolul de față ceva mai târziu, Nicolae Densușianu, autorul primei opere de tip monografic consacrată răscoalei, puncta lămuritor: „Cloșca fu închis într-o cameră mică de sub statua lui Carol al VI-lea, în partea de miazăzi a fortăreței, iar Horia sub poarta cea nouă în partea de miazănoapte”[5]. Chiar dacă Densușianu plusează - la nivel de detaliu - față de informația conținută de sursa istorică (cu noțiunea de „cameră mică” și cu identificarea greșită a punctelor cardinale[6]), ideea de bază este corectă și conformă cu ceea ce sursele primare relevă: Cloșca a fost întemnițat în Poarta a III-a a cetății (desigur, identificată în epocă sub alte denumiri, denominarea actuală datând abia din perioada interbelică), în timp ce Horea a fost închis în Poarta a IV-a („Poarta Nouă” sau „Poarta Episcopului”).

Ulterior, marii istorici români (inclusiv David Prodan[7], recunoscut îndeobște drept cel mai valid exeget al lui Horea și al mișcării sale) care s-au aplecat cu rigurozitate pe subiectul răscoalei nu au reinterpretat sau preluat în altă formă aceste informații, livrându-le corect, în aceeași manieră în care o făcuse Densușianu[8]. O linie paralelă au deschis însă istoricii sau autorii locali, vehiculată în ghiduri turistice și diverse lucrări consacrate orașului Alba Iulia[9]. Această

[5] Densușianu 1884, p. 420.
[6] Porțile respective nu corespund punctelor de „miazăzi” și „miazănoapte”, ci celor de est și vest.
[7] Prodan 2025, p. 556.
[8] De exemplu, Fruma 1947.
[9] Din ceea ce am reușit să identificăm, prima mențiune publicată a acestei idei apare în articolul lui Ion Valeriu Barcian, „Cetatea Belgradului (Alba Iulia)”, în *Familia*, XII, nr. 38, 1876, p. 448: „D-asupra porții este o casulia din lespedi de peatră întunecată, cu ușia țeapenă, unde în ianuariu 1785, martirul națiunii Horia a suferit zilele din urmă ale vieții sale înainte de ce fu macelatu prin roată”.

direcție a pornit probabil de la o anumită tradiție locală, confirmată și de lucrarea lui Rubin Patiția (deși aceasta a rămas multă vreme în manuscris) și prezenta informația că Horea a fost cel închis în Poarta a III-a, respectiv Cloșca la Poarta a IV-a. Mai precis, la Patiția, ideea se configurează astfel: Horea a fost închis „în o camera de peatră sub statuia lui Carol al VI-lea", iar întemnițarea lui Cloșca s-a făcut la „Varda cea mare, acolo unde este pavilionul ofițerilor", în timp ce Crișan ar fi fost închis la „poarta nouă"[10]. Locurile, după cum vom vedea și mai departe pe parcursul acestui articol, sunt corecte, dar atribuirile sunt eronate. Practic, identificările lui Rubin Patiția nu corespund niciunei surse istorice, fiind vorba, cel mai probabil, de o încurcătură metodologică în asocierea locațiilor temnițelor cu fiecare lider în parte. Oricum, indiferent că ideea a pornit de la Patiția sau din altă parte, de multe decenii și până în prezent, celula din soclul statuii lui Carol al VI-lea de la actuala Poartă a III-a a fost pusă în valoare și inclusă în traseul turistic sub denominarea greșită de „Celula lui Horea".

Ne interesează însă doar contextual chestiunea temnițelor lui Horea și Cloșca, tema principală pentru studiul de față fiind aceea a locului în care a fost închis cel de-al treilea lider al răscoalei, Crișan. În această privință, același Nicolae Densușianu (preluat mai târziu și de David Prodan[11]) menționa „temnițele cari se aflau sub edificiul cel vechi al Gărzii"[12]. Acest edificiu s-ar fi aflat, conform investigațiilor întreprinse de Densușianu în pregătirea operei sale, pe locul „chioșcului din parcul fortăreței"[13]. Dar investigațiile istoricului se dovedesc a fi greșite. Identificarea locului s-a făcut în urma discuțiilor avute de Densușianu, în anul 1879, cu un anume general Dobler, veteran al prezenței în garnizoana Alba Iulia. În treacăt fie spus, locul chioșcului menționat este suprapus de actuala Sală a Unirii, clădire ridicată în jurul lui 1900, dar acest amănunt este mai puțin important în discuția de față. Important este că la momentul cercetării lui Densușianu trecuseră aproape trei decenii de la transformările majore care avuseseră loc în zona centrului cetății, transformări ce au inclus demolarea edificiului gărzii și, mai ales, construirea Pavilionului Ofițerilor, clădire cunoscută în prezent ca Muzeul Național al Unirii. În acest context, informațiile oferite de generalul Dobler aveau din start șanse să nu fie tocmai exacte.

Sursele primare care atestă locul întemnițării lui Crișan sunt în număr de trei. Una este scrisoarea lui Andreas Maetz[14], în care autorul menționează că: *Der dritte Heerführer nahmes Krisán erwürgete sich selbst im Arreste under der*

Articolul continuă cu informații neveridice izvorâte din tradiția locală: „Aproape lângă ultima groapă a cetății și astăzi arată oamenii un loc unde s-ar fi astrucat corpul lui Horia".

[10] În ediția Josan 2001, p. 181.

[11] Prodan 2025, p. 468.

[12] Densușianu 1884, p. 424.

[13] *Ibidem*.

[14] Anghel 1965, p. 423-428.

grossen Haupt Wacht in der Festung. La momentul primei publicări a scrisorii respective[15], traducerea românească a textului a oferit o formulă destul de imprecisă referitoare la acest loc, formulă care mai degrabă induce în eroare: „sub (poarta) gărzii principale", plusând astfel cu noțiunea de „poartă", care nu figurează nicăieri în textul german. Scrisoarea a fost publicată în numeroase rânduri mai apoi, mereu în aceeași variantă nefericită a traducerii românești. O traducere mult mai fidelă conținutului textului german s-a realizat, la vremea respectivă, la Muzeul din Sighișoara, înainte ca documentul, aflat până atunci în colecțiile acestuia, să plece la Arhivele din Brașov, unde se află și în prezent. În acea traducere, care nu a fost însă publicată, respectiv cunoscută în mediul istoriografic, figurează: „închisoarea de sub garda principală în cetate"[16].

O a doua sursă este scrisoarea lui Joseph Gabri[17], publicată în primă instanță la pachet cu scrisoarea lui Maetz[18]. Documentul, în limba maghiară, vorbește despre *Krisan György […] a várda alat valo tömleczben gagya madzagával magát meg fojttota egy éczakan*. De această dată traducerea formulează că Gheorghe Crișan „s-a sugrumat într-o noapte în închisoarea de sub gardă"[19]. Mai departe, însă, autorii care au preluat aceste informații nu s-au întrebat la ce se referă mai exact textul.

În fine, cea de-a treia sursă pe care am anunțat-o este reprezentată de ziarul *A Magyar Hírmondó*, din 5 martie 1785. Textul în limba maghiară face referire la: *Krisán György […] a nagy várda alatt való tömlötzbe zárták*. Dar și acest text a avut parte de o traducere nefericită în limba română, care enunță „temnița de sub marea poartă"[20]. Din nou apare termenul de „poartă", deși el nu figurează în textul original. Probabil că traducătorii, în consonanță cu istoricii care au valorificat aceste texte, au avut o reținere cu privire la ce reprezintă exact „garda" și dacă acest termen presupune și o clădire.

Oricum, toate aceste trei surse, dacă sunt citite corect în limba originală, oferă fără echivoc aceeași informație: Crișan a fost închis în clădirea Gărzii, într-o temniță aflată „sub" aceasta, adică, cel mai probabil, la subsol.

Pentru pasul următor, vom stabili unde se afla mai precis această clădire. Am menționat mai sus că identificarea lui Nicolae Densușianu, de altfel și singura în istoriografia românească, vizând spațiul unde mai târziu se va ridica Sala Unirii (inițial Cazina Militară), nu se întemeiază pe argumente solide.

---

[15] *Ibidem*, p. 424.
[16] Muzeul de Istorie din Sighișoara, dos. „Corespondența administrativă, 1961-1963", doc. nr. 277/1962.
[17] Aflată la momentul publicării în patrimoniul Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia, dar trimisă în jurul lui 1970 la Muzeul de Istorie Națională, unde se află, teoretic, și în prezent.
[18] Anghel 1965, p. 421.
[19] *Ibidem*, p. 421.
[20] *Izvoarele Răscoalei*, III, 1984, p. 152.

O identificare exactă a clădirii cu pricina devine nu doar necesară, ci și facilă, în baza unor documente cartografice recent descoperite în arhivele de la Viena și Budapesta și valorificate pentru prima oară în cadrul expoziției *310 ani de la începerea lucrărilor de construcție la Cetatea Alba Iulia*, organizată de Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia în noiembrie 2025. Clădirea, ce figurează sub denumirea de „Hauptwache", „Haupt Wacht" sau „Haubt Wacht", pe hărți ale Cetății Alba Iulia începând cu primele mențiuni din 1728[21], 1729[22], 1732[23], 1736[24] și 1741[25] și până la mijlocul secolului al XIX-lea[26], se afla în zona actualei clădiri a Muzeului Național al Unirii, însă marea majoritate a acestor hărți care înfățișează și clădirea Gărzii (unele inedite, altele cunoscute și până acum) nu prezintă, în mod vizibil, o acuratețe milimetrică în privința poziționării clădirilor din interiorul cetății, care să permită juxtapunerea „Gărzii Mari" pe planul actual cu o toleranță dimensională foarte redusă. Prin urmare, nici nu vom insista asupra acestor documente cartografice, al căror conținut devine oricum secundar în contextul în care există, mai presus de toate, două hărți detaliate demne de a fi luate în calcul: în special una din 1850, foarte descriptivă pentru interiorul cetății, asupra căreia ne vom opri pe larg pentru că aduce tocmai acea precizie necesară în stabilirea pozițiilor și configurației clădirilor păstrând o fidelitate geometrică ridicată; o a doua, din 1812, ceva mai puțin detaliată, dar care ne poate ajuta la calibrarea celei dintâi. Oricum, celelalte hărți care atestă existența *Hauptwache* rămân în continuare relevante pentru discuția de față în ceea ce privește continuitatea clădirii, a faptului că aceasta a existat în mijlocul cetății atât la finele secolului al XVIII-lea, cât și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sfârșitul existenței clădirii Gărzii Mari se va fi legat, desigur, de începuturile șantierului Pavilionului Ofițerilor (clădirea „Babilon", actualul Muzeu Național al Unirii), pentru care anii construcției sunt considerați 1851-1853.

---

[21] *Carlsburg*, 1728, Biblioteca Națională a Austriei (ONB), Viena, ALB Port 204,8 KAR MAG. http://data.onb.ac.at/rec/AC04641660.

[22] *Festung Carlsburg*, 1729, Institutul și Muzeul de Istorie Militară, apud https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/35308/?list=eyJxdWVyeSI6ICJneXVsYWZlaGVydmFyIn0. Aici, clădirea figurează sub denumirea „Corpo di Guardia".

[23] *Plan der Hauptfestung Carlsburg in Siebenbürgen*, 1732, Biblioteca Națională a Austriei (ONB), Viena, FKB C.85.A.1 KAR MAG. http://data.onb.ac.at/dtl/3310742.

[24] *Plan von Carsburg in Siebenburgen*, 1736, Biblioteca Széchényi, apud https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/329/?list=eyJxdWVyeSI6ICJneXVsYWZlaGVydmFyIn0.

[25] *Plan der Hauptvestung Carlsburg in Furstenthum Siebenburgen*, 1741, Biblioteca Széchényi, apud https://maps.hungaricana.hu/en/OSZKTerkeptar/834/view/?bbox=-32%2C-2069%2C3216%2C-788.

[26] Kriegsarchiv, GPA Inland, C VI *Alpha Carlsburg*, nr. 02; idem, nr. 03; idem, nr. 05; idem, K VII, k 411, 0.5 *Plan, litt. B*; idem, K VII, k 411, *Plan der Hauptfestung Karlsburg*. Pentru alte hărți care consemnează clădirea Gărzii, vezi catalogul expoziției menționate.

În ceea ce privește funcționalitatea clădirii *Hauptwacht,* vom spune *en passant* că aceasta servea drept sediu principal al gărzii cetății și locul ei de staționare. Aici se organiza paza porților și a zidurilor, schimbul santinelelor, controlul accesului în cetate, supravegherea ordinii etc.; de aici se suna/bătea alarma, se transmiteau ordinele, se coordona mobilizarea rapidă a trupelor în cetate în caz de urgență. La fel ca în alte cetăți austriece, clădirea avea poziție cât mai centrală. În interior, trebuie să fi existat o cameră a ofițerului de serviciu, o sală de gardă (spațiu ocupat de soldați), un depozit de arme și muniții, dar și o cameră de detenție, cel puțin, folosită în mod curent pentru arestul temporar al soldaților, uneori și al civililor. Clădirea trebuie să fi avut însemnele imperiale pe fațadă, putea fi masivă, cu pereți groși și parter înalt[27].

Revenind la harta chintesențială pentru marcarea locului întemnițării lui Crișan, aceasta se păstrează la Arhivele de Război din Viena[28], se intitulează *Souterrains und Projects Plan lit. C* și este datată 21 mai 1850 (**Fig. 1**). Este vorba de un plan al Cetății Carlsburg, spre folosul Direcției de Geniu, ce focalizează structurile subterane din incintă, cu contururile, delimitările și dimensiunile acestora.

Cu detalii extrem de interesante (**Fig. 2**), ce vor face, cu siguranță, obiectul și altor analize, harta prezintă și construcțiile din spațiul central al cetății. *Haupt Wache*, clădirea ce ne interesează, se află între Comandament – *Platzmajors Haus* (suprapus - aproximativ - în prezent de pavilionul nord-estic al complexului Catedralei Încoronării) și bazinul de apă de pe axul central al incintei (aceasta din urmă aflată aproximativ pe amplasamentul actualului portal al Sălii Unirii). Interesantă este și orientarea ei, deosebită de toate celelalte clădiri din cetate care sunt poziționate pe axele E-V și S-N. În schimb, clădirea Gărzii Mari se poziționează (aproximativ) pe axul SV-NE.

Juxtapunerea hărții din 1850 cu planul actual al cetății (**Fig. 3**), pornind de la perimetrul cetății și suprapunerea curtinelor și bastioanelor va plasa *Haupt Wache*, aproape în întregime, în curtea actualului muzeu, în jumătatea nordică a acesteia, iar un colț al clădirii s-ar afla sub clădirea muzeului. Este important de precizat, totuși, că suprapunerea liniilor principale ale cetății nu este perfectă (o hartă de secol XIX nu poate avea aceeași precizie cu o proiecție satelitară din prezent), astfel încât și o anumită marjă de eroare în cazul clădirii noastre trebuie luată în calcul. Oricum, clădirea, așa cum este configurată pe planul din 1850, avea dimensiunile de 14,60 x 12,00 metri. Planul subsolului relevă patru încăperi, cu intrare de afară și trecere dintr-o încăpere în alta la primele trei camere.

[27] Puhmajer 2023.
[28] Kriegsarchiv, K VII, k 411, 0,5, *Plan litt C.*

Suprapunerea cu cea de-a doua hartă, cea din 1812[29] (**Fig. 4**), unde clădirea *Hauptwache* (ortografiată astfel) este redată într-o manieră ceva mai simplistă (de formă pătrată, cu latura de aproximativ 11 m) și numerotată cu *16*, mută doar cu câțiva metri construcția față de corpul actual al clădirii muzeului, spre centrul acesteia.

Suprapunând ambele decupaje ale clădirii care ne interesează (și din harta din 1850 și din cea din 1812) cu fotografia din satelit a zonei, va rezulta imaginea redată în lista anexelor. (**Fig. 5**)[30]

Pe de altă parte, în efortul de localizare a clădirii și strângerii de informații despre aceasta, trebuie să luăm în calcul și alte surse, pe lângă cele cartografice, chiar dacă, după cum vom vedea, sursele respective nu ne ajută prea mult. Dar o trecere în revistă a lor este necesară. Astfel, imaginile existente cu liderii răscoalei în închisoare la Alba Iulia îi reprezintă numai pe Horea și Cloșca, în timp ce Crișan lipsește cu desăvârșire în această ipostază. Explicația – oarecum plauzibilă - oferită de literatura de specialitate rezidă în timpul scurt petrecut de Crișan în temniță la Alba Iulia[31], după prinderea sa târzie și până la actul sinuciderii (1-13 februarie 1785), ce nu ar fi oferit gravorilor răgazul necesar unor creații pe această temă și, în general, ar explica numărul mai mic de imagini cu Crișan. Însă, cum și scenele cu Horea și Cloșca în temniță (și nu numai) sunt mai degrabă imaginate[32], explicația respectivă nu este suficientă, ci trebuie coroborată cu faptul că, la orizontul anului 1785, Crișan nu a fost perceput întotdeauna ca al treilea lider al răscoalei, iar această postură a sa se va solidifica în secolul al XIX-lea[33].

Pe lângă sursele menționate deja, celula lui Crișan este pomenită doar tangențial în relatarea atribuită baronului Josika, care, cercetând diferitele închisori, a intrat și „în camera în care era închis Crișan”[34]; în raportul contelui Jankovich asupra sinuciderii, în care se arată că strangularea s-a făcut prin legarea unei sfori de o piatră scoasă din zidul celulei și în alte relatări pe acest subiect, unde emfaza cade pe actul sinuciderii[35].

În ceea ce privește iconografia Albei Iulia, pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea (când clădirea Gărzii Mari era încă în picioare), există o singură imagine ce înfățișează interiorul cetății[36]. Din păcate, unghiul din care

[29] Kriegsarchiv, GPA Inland, C VI, *Alpha Carlsburg*, Nr. 03.
[30] Suprapunerile hărților de epocă cu planul actual au fost realizate de Marius Breazu, șef serviciu infrastructură IT și cartografie digitală la Centrul Național de Cartografie.
[31] Beu 1935, p. 28.
[32] *Ibidem*, p. 26-27.
[33] Vezi Roșu 2025, p. 70-73.
[34] Densușianu 1884, p. 146.
[35] *Ibidem*, p. 440-441; Prodan 2025, vol. II, p. 598-600.
[36] Desenul original, realizat de Ignatz Reinbold în 1836, nu se mai păstrează, dar imaginea circulă într-o reproducere fotografică din perioada interbelică, realizată la Tipografia „Solomon” din Alba Iulia. MNUAI, CF 2950-2951.

artistul a realizat – altfel destul de fidel – construcțiile din cetate (acesta trebuie să fi fost poziționat, cel mai probabil, la etajul Porții a IV-a a cetății), nu permite identificarea Gărzii Mari, obturată de clădirea Comandamentului.

În privința surselor de presă, clădirea este menționată tangențial, fără referiri relevante asupra configurației ei. De exemplu, în timpul asediului cetății din anul 1849, aflăm că în data de 21 iulie 1849, steagul garnizoanei a fost adus din clădirea Gărzii Mari și reamplasat pe Poarta Carol, în acorduri de muzică militară sau că în data de 25 iulie, trupele de jägeri s-au adunat seara în fața Gărzii Mari și au intonat imnul *Gott erhalte*, mărșăluind apoi pe străzile cetății[37]. Ceva mai generoasă din acest punct de vedere este descrierea unui ceremonial ce a avut loc în Cetatea Alba Iulia la 17 august 1851 în cinstea împăratului Franz Iosif, când în cele șapte arcade ale Gărzii Mari au fost amplasate și iluminate șapte busturi, începând cu cel al împăratului, purtând coroană de lauri, și continuând cu contele Radetzky și alți comandanți militari[38].

În final, putem concluziona că temnița în care a fost închis Crișan la Alba Iulia, în prima parte a lunii februarie 1785, s-a aflat în clădirea Gărzii Mari, într-una din încăperile de la subsolul acesteia. Clădirea, la rândul ei, era amplasată, în cea mai mare parte a sa, pe locul actual al curții Muzeului Național al Unirii, jumătatea nordică. Clădirea a fost funcțională până la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind demolată odată cu deschiderea șantierului pentru construirea noului Pavilion al Ofițerilor (clădirea „Babilon", actualul sediu al muzeului menționat). Este posibil ca o parte considerabilă a zidurilor de la subsolul Gărzii Mari să nu fi fost afectate de noua construcție, dar acest fapt va trebui probat – într-un viitor cât mai apropiat, sperăm! – de investigații geofizice și arheologice.

List of illustrations

Fig. 1 – Plan of the Karlsburg Fortress, 21 May 1850
Fig. 2 – Detail of the same map.
Fig. 3 – The Hauptwache as shown on the 1850 map and the present-day National Museum of the Union building.
Fig. 4 –The Hauptwache of 1812 and the National Museum of the Union building.
Fig. 5 – Variants of the Main Guard building and the present-day buildings.
Fig. 6 – "The Fortress", 1836 – detail.

[37] „Die Belagerung von Karlsburg 1849", în *Oesterreichischer Soldatenfreund*, nr. 132, 3 noiembrie 1849, p. 614.
[38] *Siebenbürgen Bote*, nr. 136, 27 august 1851, p. 652.

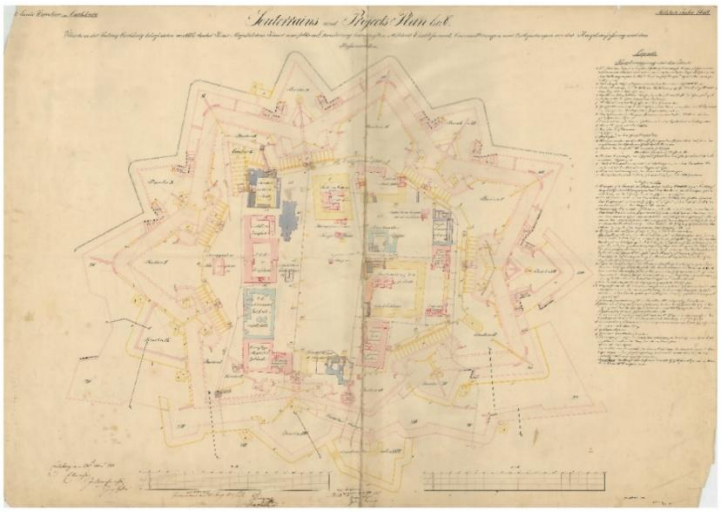

Fig. 1. Planul Cetății Karlsburg, 21 mai 1850

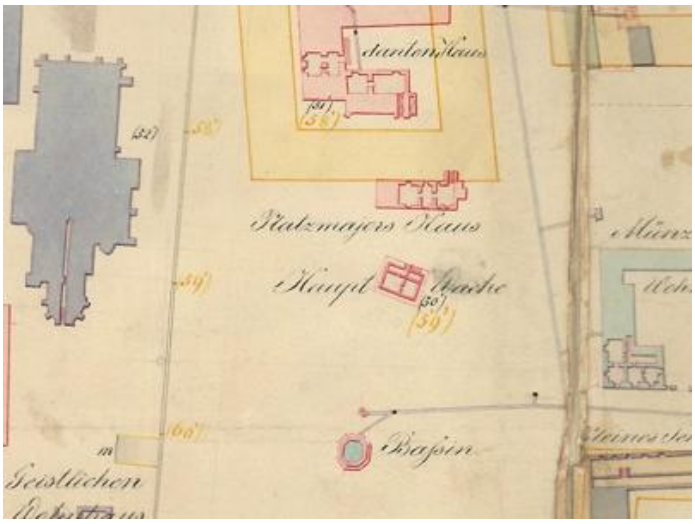

Fig. 2. Detaliu al aceleiași hărți

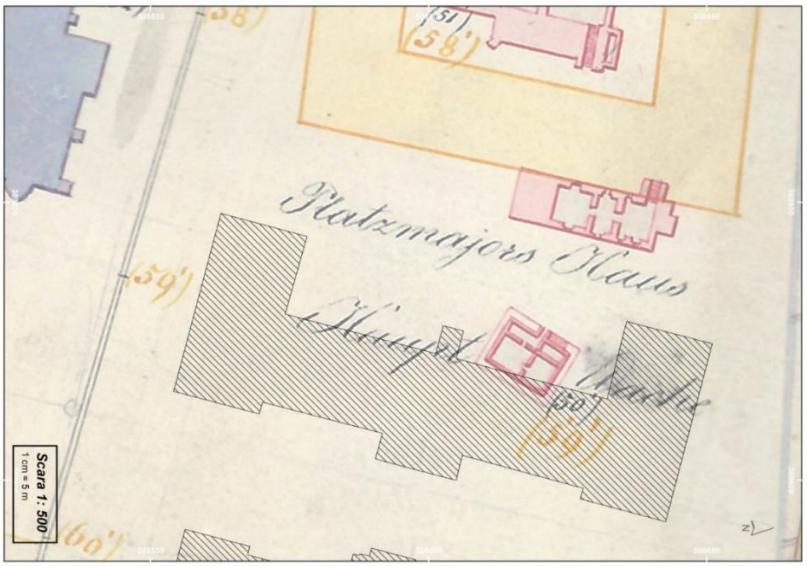

Fig. 3. *Haupt Wache* conform hărții din 1850 și actuala clădire a Muzeului Național al Unirii

Fig. 4. *Hauptwache* din 1812 și clădirea Muzeului Național al Unirii

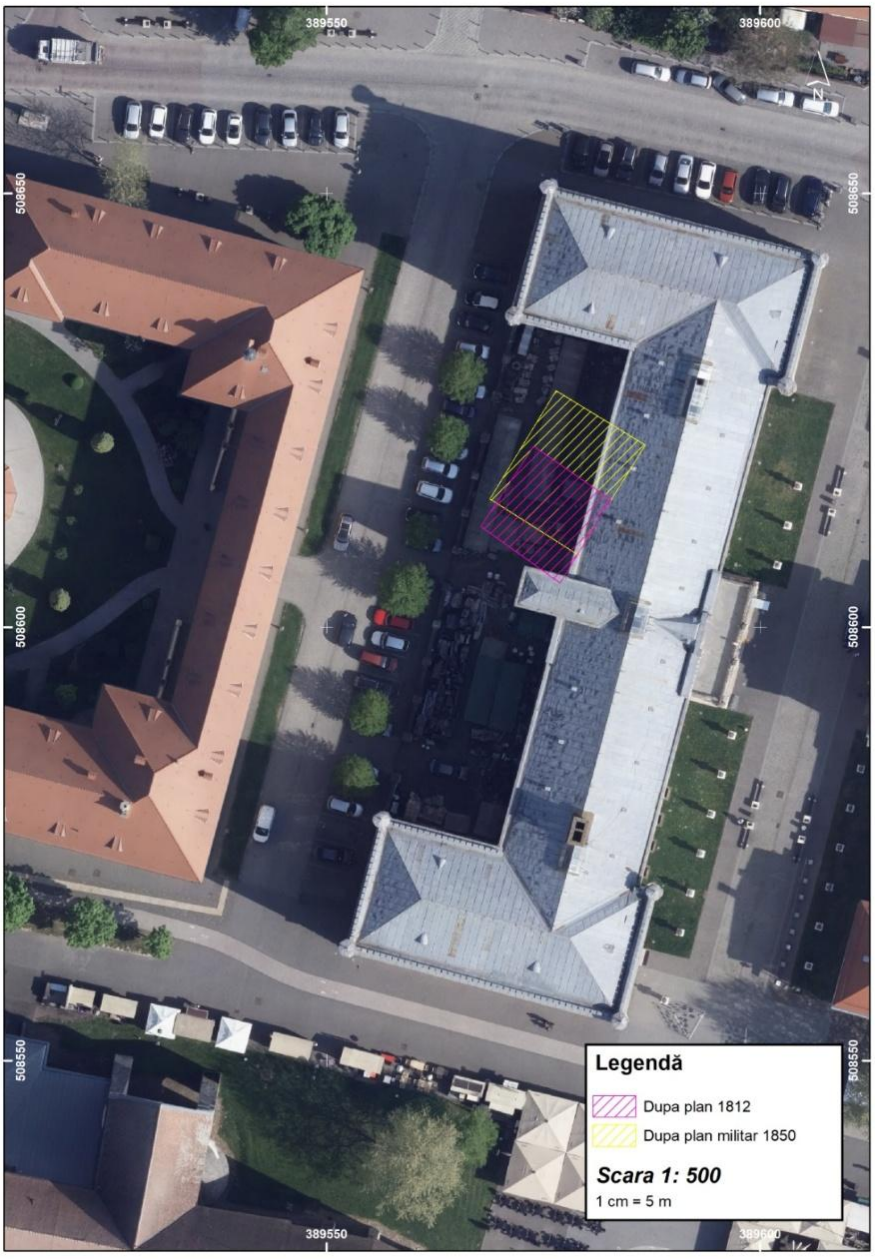

Fig. 5. Variantele clădirii *Gărzii Mari* și clădirile prezentului

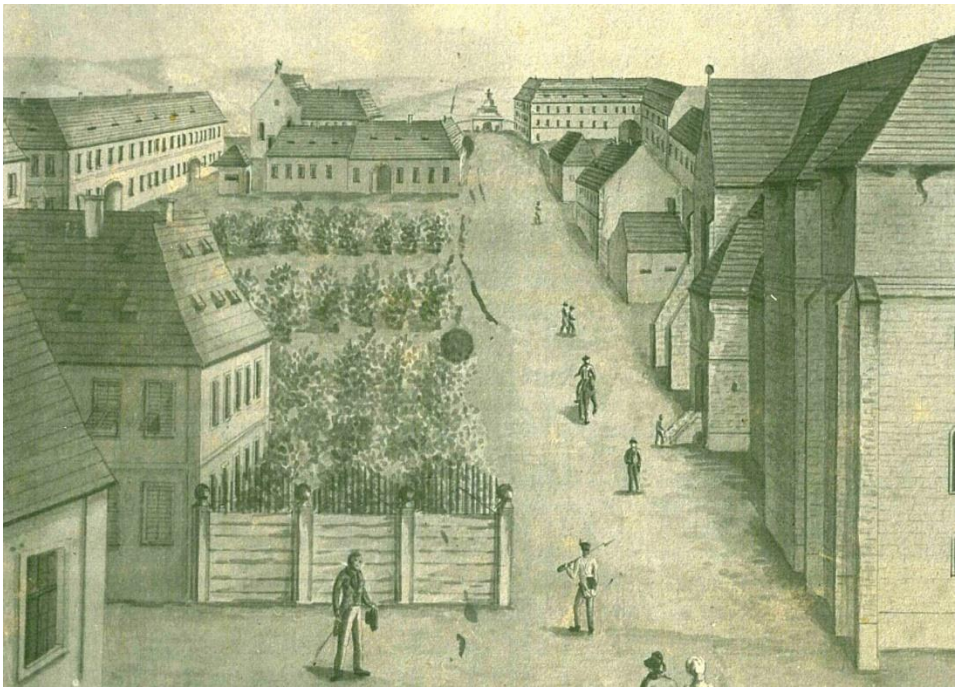

Fig. 6. „Cetatea”, 1836 – detaliu

Abrevieri bibliografice

Anghel 1965 - Gh. Anghel, „Două documente în legătură cu execuția lui Horia și Cloșca”, în *Apulum*, V, 1965, p. 417-429.

Anghel 2005 – Gheorghe Anghel, „220 de ani de la martiriul lui Horea, Cloșca și Crișan”, în *Dacoromania*, 20, 2005, p. 18-23.

Beu 1935 – Octavian Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocei*, București, Atelierele „Cartea Românească”, 1935.

Densușianu 1884 - Nicolae Densușianu, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784-1785, scrisă pe baza documentelor oficiale*, București, 1884.

Dudaș 1984 - Florian Dudaș, *Răscoala lui Horea în tradiția poporului*, București, Ed. Albatros, 1984.

Fruma 1947 - I. Fruma, *Horea, procesul și martiriul*, Sibiu, 1947.

Izvoarele Răscoalei, III, 1984 – *Izvoarele Răscoalei lui Horea*, seria B, *Izvoare narative*, vol. III. *Presă, broșuri, 1784-1785*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1984.

Josan 2001 - Nicolae Josan, *Românii din Munții Apuseni de la Horea și Avram Iancu la Marea Unire din 1918*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2001.

Prodan 2025 – David Prodan, *Răscoala lui Horea*, ediția a III-a, vol. I-II, Cluj-Napoca, Ed. Școala Ardeleană, 2025.

Puhmajer 2023 – Petar Puhmajer, „Main Guardhouse – A Military Public Building of the 18th Century”, în *Peristil*, DPUH, 66/2023, p. 61-76.

Roșu 2025 - Tudor Roșu, „Horea, Cloșca și Crișan. Construcția unui mit (1785-1918)”, în *Apulum. Series Historia & Patrimonium*, LXII, 2025, p. 63-88.